

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ Γ΄ ΤΑΞΗΣ
ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
& ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ Γ΄ ΤΑΞΗΣ
ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΕΠΑΛ (ΟΜΑΔΑ Β΄)

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ:

02-06-2014

ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:

ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

A1. Επομένως, ούτε εκ φύσεως ούτε αντίθετα προς τη φύση (μας) υπάρχουν μέσα μας οι αρετές, αλλά εμείς έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε και τελειοποιούμαστε με τον εθισμό. Ακόμη όσα από τη φύση σε μας υπάρχουν, τις δυνατότητες αυτών πρώτα αποκτούμε, και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα το οποίο στις αισθήσεις είναι φανερό· γιατί όχι εξαιτίας του ότι πολλές φορές είδαμε ή πολλές φορές ακούσαμε αποκτήσαμε τις αισθήσεις, αλλά αντίθετα έχοντάς τις κάναμε χρήση τους, δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους)· όμως τις αρετές αποκτούμε αφού τις εξασκήσουμε πρώτα, όπως ακριβώς (συμβαίνει) και με τις άλλες τέχνες· γιατί όσα πρέπει αφού τα μάθουμε να τα εξασκούμε, αυτά καθώς τα εξασκούμε μαθαίνουμε, για παράδειγμα με το να χτίζουν γίνονται οικοδόμοι και παίζοντας κιθάρα κιθαριστές· με τον ίδιο τρόπο λοιπόν κάνοντας δίκαιες πράξεις γινόμαστε δίκαιοι, (κάνοντας) σώφρονες πράξεις σώφρονες, και (κάνοντας) ανδρείες πράξεις ανδρείοι.

B1. Ο Αριστοτέλης ξεκινώντας το δεύτερο βιβλίο του έργου του διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε δύο κύριες κατηγορίες, τις διανοητικές και τις ηθικές («Διττής δὴ τῆς...τῆς δὲ ἠθικῆς»). Ο συμπερασματικός σύνδεσμος δὴ, που χρησιμοποιεί μάλιστα στην αρχή, υποδηλώνει πως ὅ,τι θα εξετάσει στο δεύτερο βιβλίο του αποτελεί συνέχεια του πρώτου. Ἐτσι, διακρίνει την αρετή σε διανοητική και ηθική. Ξεκινώντας από αυτή τη διάκριση, προτίθεται από εδώ και πέρα να εξετάσει την ηθική αρετή. Με τη διανοητική αρετή θα ασχοληθεί ενδελεχώς στο έκτο βιβλίο. Προκειμένου όμως να αναπτύξει το συλλογισμό του για την προέλευση και για τους ὅρους ὑπαρξης της

ηθικής αρετής, αναφέρεται συνοπτικά στον τρόπο με τον οποίο αποκτάται η διανοητική αρετή, δίνοντας έτσι τις διαφορές μεταξύ των δύο ειδών αρετής.

Αρχικά λοιπόν ο φιλόσοφος κάνει λόγο για τις διανοητικές αρετές, που σχετίζονται με τη νόηση του ανθρώπου και αναπτύσσονται κατά κύριο λόγο με τη διδασκαλία, γι' αυτό και η απόκτησή τους απαιτεί χρόνο και εμπειρία («ή μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου»). Είναι ευνόητο ότι η διδασκαλία οποιουδήποτε γνωστικού αντικειμένου απλώνεται σε μια μικρή ή μεγάλη –κατά περίπτωση– έκταση χρόνου, ενώ ταυτόχρονα προϋποθέτει την εξοικείωση του διδασκόμενου με αυτό που του διδάσκεται. Στην κατηγορία των διανοητικών αρετών εντάσσονται η φρόνηση, η σύνεση, η σοφία, η οξύνοια, η κριτική και η συνθετική ικανότητα, με μια φράση το σύνολο των πνευματικών χαρισμάτων που μπορεί να παρουσιάσει ένας άνθρωπος.

Έπειτα ο Αριστοτέλης αναφέρει τις ηθικές αρετές, που σχετίζονται με το χαρακτήρα του ανθρώπου και η πρόσκτησή τους οδηγεί στην εκδήλωση συμπεριφορών κοινωνικά αποδεκτών· ως τέτοιες ο Αριστοτέλης θεωρεί τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη, την ανδρεία και τον αλληλοσεβασμό. Οι αρετές αυτής της κατηγορίας αναπτύσσονται, κατά τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, με τον εθισμό, δηλαδή με τη συστηματική και μακροχρόνια άσκηση στην εκδήλωση των επιδιωκόμενων, των επιθυμητών συμπεριφορών («ή δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»). Ενισχυτικό - αποδεικτικό στοιχείο του συγκεκριμένου τρόπου απόκτησης των ηθικών αρετών αποτελεί, κατά τον Αριστοτέλη, η ετυμολογική προέλευση του επιθέτου «ἠθικός» από τη λέξη «ἔθος», η οποία στην αρχαία ελληνική γλώσσα δήλωνε τον εθισμό, τη συνήθεια. Συχνά οι αρχαίοι Έλληνες επιχειρούσαν να ετυμολογήσουν τις λέξεις τους, έτσι και ο Αριστοτέλης, αξιοποιώντας τον ετυμολογικό ορισμό της λέξης «ηθική», συνεχίζει με τη διερεύνηση των στοιχείων που θα του επιτρέψουν να συνθέσει τον γενετικό / πραγματικό ορισμό της έννοιας. Η διερεύνησή του είναι εμπειρική και με αναφορά συγκεκριμένων παραδειγμάτων συνάγει τον επίκτητο χαρακτήρα της ηθικής αρετής. Επίσης περνάει από την καταφατική διατύπωση «ή δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται» σε μια σειρά εννέα αποφατικών διατυπώσεων, για να αποκλείσει κάθε διαφορετική περίπτωση από την αποδεικτέα. Με τον τρόπο αυτό ο λόγος του γίνεται επιστημονικότερος, γιατί θα αποδείξει με ακρίβεια και πειστικότητα ότι η ηθική αρετή είναι επίκτητη, αφού πρώτα αποκλείσει τι δεν είναι. Προς επίρρωση μάλιστα της θέσης του, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»), ο Αριστοτέλης θα χρησιμοποιήσει δύο γνωστά παραδείγματα παρμένα από τον χώρο της φύσης: την πέτρα και τη φωτιά. Η πέτρα πάντοτε θα κινείται με πορεία προς τα κάτω, διότι υπακούει στον φυσικό νόμο της βαρύτητας, που είναι σταθερός και αμετάβλητος. Η φωτιά πάντοτε θα έχει πορεία προς τα πάνω λόγω της φυσικής ιδιότητας των θερμών αερίων, που επίσης είναι σταθερή και δεν μεταβάλλεται. Άρα, από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι φυσικοί

νόμοι δεν μεταβάλλονται, όσο κι αν προσπαθήσει κάποιος. Ο Αριστοτέλης κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα στις φυσικές ιδιότητες και στις ιδιότητες ή ποιότητες που αποκτά ο άνθρωπος με τον εθισμό. Επομένως, εφόσον οι ηθικές αρετές μεταβάλλονται και δεν μένουν σταθερές, όπως τα πράγματα που γεννιούνται με μια ιδιότητα εκ φύσεως, αποδεικνύεται ότι δεν είναι έμφυτες. Έτσι, ο Αριστοτέλης καταφέρει να αποδείξει τη θέση του μέσα από έναν επαγωγικό συλλογισμό. Και τα δύο παραδείγματα, που ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί επαγωγικά για να συναγάγει γενικό και καθολικό συμπέρασμα, ανήκουν στα απλά δεδομένα της εμπειρίας. Δεν θα ήταν υπερβολή να λέγαμε πως κανένας άλλος φιλόσοφος δεν έκανε τα απλά δεδομένα της εμπειρίας, της καθημερινής ζωής, αφετηρία για τη σκέψη του στον βαθμό που το έκανε ο Αριστοτέλης.

Συνεχίζοντας τον συλλογισμό του αναφέρει χαρακτηριστικά για τις διανοητικές αρετές ότι αυτές αναπτύσσονται πρωτίστως με τη διδασκαλία και την κύρια ευθύνη για τη μετάδοσή τους τη φέρει ο δάσκαλος, δηλαδή το πρόσωπο εκείνο που αναλαμβάνει τη μόρφωση, την πνευματική αγωγή ενός ατόμου. Αυτός πλουτίζει το λογισμό και την ψυχή των μαθητών με γνώση και παράγει τη μάθηση. Ο δάσκαλος γίνεται φορέας επιστημονικής γνώσης (θεωρητική σοφία), αλλά παράλληλα καλλιεργεί στον μαθητή και τη φρόνηση (πρακτική σοφία). Η διανοητική αρετή δεν ολοκληρώνεται ποτέ, είναι μια πορεία συνεχούς κατάκτησης της γνώσης, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης επιλέγει τη λέξη «αύξηση» που δηλώνει διαρκή καλλιέργεια της διάνοιας. Ο χρόνος και η εμπειρία, εξάλλου αποτελούν συναρτήσεις, με τις οποίες συνδέεται η απόκτηση και η αύξηση της διανοητικής αρετής. Η διδασκαλία της τελευταίας, με άλλα λόγια, εκτυλίσσεται σε χρονική διάρκεια, όπως και η πείρα αποκτάται σε μια έκταση χρόνου. Η διανοητική αρετή αποτελεί μια επίπονη και συστηματική θεωρητική μελέτη καταστάσεων ή πραγμάτων, η οποία διεξάγεται σε βάθος χρόνου και υπό τη μορφή παρατεταμένης μαθητείας. Κατά τη διάρκεια της μαθητείας ο μαθητευόμενος διαμορφώνει μια μοναδική εμπειρία από τη θεωρητική προσέγγιση του αντικείμενου και από τις πρακτικές εφαρμογές αυτής της προσέγγισης. Είναι σε θέση, έτσι, να γνωρίζει διάφορα θεματικά αντικείμενα, να συγκροτεί τεκμηριωμένη άποψη και ανάλογα να κρίνει την ποιότητα της διδασκαλίας, την εγκυρότητα των θεωρητικών συλλήψεων αλλά και τις συγκεκριμένες καταστάσεις ή πραγματικότητες με τις οποίες έρχεται σε καθημερινή επαφή. Σε συνάφεια με όλα αυτά, ο μαθητευόμενος αποκτά πλήθος πρακτικών εμπειριών, που του επιτρέπουν να πραγματώνει την αρετή στον καθημερινό του βίο. Έτσι, για παράδειγμα, πρέπει κανείς να γνωρίζει, με βάση την αντίστοιχη καλλιέργεια της λογικής του ικανότητας, να διακρίνει το καλό από το κακό ή να αντιμετωπίσει ένα καθοριστικό δίλημμα στη ζωή του. Η παραπάνω προσέγγιση βέβαια, δεν σημαίνει ότι ο Αριστοτέλης παραγνωρίζει τον ρόλο της φυσικής καταβολής («φύσις») στην απόκτηση των διανοητικών αρετών. Οι αρετές αυτής της

κατηγορίας ανήκουν κατά το φιλόσοφο στο καθαρά έλλογο μέρος της ανθρώπινης ψυχής («λόγον έχον»).

Αναφερόμενος επιπλέον στις ηθικές αρετές υποστηρίζει ότι η πρόσληψη των ιδιοτήτων αυτών οφείλεται στον εθισμό. Είναι επομένως ευνόητο ότι την κύρια ευθύνη για την απόκτησή τους τη φέρει το ίδιο το άτομο, αφού εξαρτάται από τη βούληση και τη διάθεσή του να «εθιστεί» στην εκδήλωση των ανάλογων ηθικών συμπεριφορών. Εξαρτάται μάλιστα σε απόλυτο βαθμό από αυτόν αν θα φτάσει στον στόχο του, αν θα αποκτήσει ήθος «*εὐγενές καὶ φιλόκαλον*». Και για να το κατορθώσει, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα, να ασκήσει και να εθίσει την ψυχή του σε πράξεις ενάρετες, να την καλλιεργήσει «*διὰ τοῦ ἔθους*». Η άσκηση αυτή δεν απολακτίζει τα εμπειρικά δεδομένα (διανοητικές αρετές), αλλά τα αξιοποιεί για να επιτευχθεί μια συγκροτημένη θεωρία. Σοφός, λοιπόν, γίνεται κανείς κατά κύριο λόγο με τη βοήθεια του δασκάλου, ενώ αγαθός γίνεται με τη θέληση και την επιμονή του στην άσκηση της αρετής. Βέβαια, για να φτάσει στον στόχο του, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα. Κατά τον φιλόσοφο, η άσκηση της αρετής είναι δυνατότητα (πεφυκόσι) και όχι χαρακτηριστικό, δοσμένη στον άνθρωπο από τη φύση. Επομένως, ο ίδιος είναι ο μόνος υπεύθυνος για το αν θα φτάσει στην αρετή, βελτιώνοντας αδιάλειπτα τη συμπεριφορά του, διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα του, το ήθος του. Η δυνατότητα που του δίνει η φύση μπορεί να γίνει πραγματικότητα, μόνο αν ο άνθρωπος το επιλέξει και το επιδιώξει με προσωπικό αγώνα και άσκηση. Έτσι ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η κατάκτηση της ηθικής αρετής από τον άνθρωπο εξαρτάται από την προαίρεση, την προσωπική επιλογή του. Ακόμη, με τη λέξη «*τελειούμενοις*» ο Αριστοτέλης μας παραπέμπει σ' έναν χαρακτηριστικό όρο της φιλοσοφίας του, το «τέλος», που σημαίνει την ολοκλήρωση, την επίτευξη του ύψιστου σκοπού. Θεωρεί, δηλαδή, τις ηθικές αρετές το μέσο, με το οποίο ο άνθρωπος θα φτάσει στην ολοκλήρωσή του, στο ξεπέραςμα της ζωώδους φύσης του και στην κατάκτηση της ευδαιμονίας. Αναμφισβήτητα, σημαντικό ρόλο στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής ενός ανθρώπου, διαδραματίζει και το οικογενειακό αλλά και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο εκείνος ανήκει. Ο φιλόσοφος εντάσσει τις ηθικές αρετές στο έπιθυμητικόν μέρος της ανθρώπινης ψυχής, που μετέχει στο ἄλογον μέρος της, ελέγχεται όμως από το έλλογο.

Το κείμενο ολοκληρώνεται με γενικό συμπέρασμα. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, ούτε όμως και αντίθετες με τη φύση, αλλά ο άνθρωπος έχει «δυνάμει», από τη φύση του (πεφυκόσι), την προδιάθεση να δεχτεί την αρετή, ωστόσο γίνεται τέλειος (τελειούμενοις) με τον εθισμό του σε αυτή. Εφόσον η ηθική αρετή καλλιεργείται με το έθος και το έθος είναι γνώρισμα του ανθρώπου, είναι επόμενο ο άνθρωπος να φέρει εκ φύσεως την παρόρμηση ή την τάση να επιζητεί την αρετή μέσα από τον εθισμό, του οποίου η διαδικασία στηρίζεται στην ενέργεια του

λόγου. Αφού, λοιπόν, ο άνθρωπος γεννιέται με την προδιάθεση να μάθει, άρα είναι εκ φύσεως επιδεκτικός στην αρετή. Το ζητούμενο είναι το επόμενο βήμα, να αξιοποιεί, δηλαδή, αυτή την έμφυτη προδιάθεση και μέσω του εθισμού, της συνήθειας, της επαναληπτικής διαδικασίας να ολοκληρώνει την καλλιέργειά του.

B2. Ο Αριστοτέλης προκειμένου να αποδείξει τον επίκτητο χαρακτήρα της ηθικής αρετής, παραθέτει ένα ακόμη τεκμήριο. Χαρακτηριστικά ξεκινά το συλλογισμό του διερευνώντας πρώτα τι συμβαίνει σε όσα γνωρίσματα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως («όσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται»). Αναφέρεται στις έννοιες «δύναμις» και «ἐνέργεια», που είναι θεμελιώδεις στην αριστοτελική φιλοσοφία. Συχνά, μάλιστα, οι δύο έννοιες συνδέονται αντιθετικά. Δύναμις είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ ἐνέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Γενικά ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η δεύτερη έχει μεγαλύτερη αξία από την πρώτη. Εδώ συνδέει τὰς δυνάμεις με το πρότερον και τὰς ἐνεργείας με το ὕστερον, εννοώντας ότι οἱ δυνάμεις ἔχουν χρονική μόνο προτεραιότητα ἐναντι των ἐνεργειῶν. Ο Αριστοτέλης αποδεικνύει τη λογική και οντολογική προτεραιότητα της «ἐνεργείας» ἐναντι της «δύναμης» με τα εξής επιχειρήματα: Η «ἐνέργεια» αποδίδει μια συνθετότερη έννοια από ό,τι η «δύναμη», γιατί συνδέεται με την ύπαρξη ενός πράγματος, δηλαδή με την πλήρη ανάπτυξη των στοιχείων που το συνιστούν. Η ἐνέργεια εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δύναμις σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο.

Οι έμφυτες λοιπόν ιδιότητες ἔχουν εκ των προτέρων μέσα τους τη δυνατότητα να πραγματωθούν, αλλά η πραγμάτωση τους ἔρχεται ὕστερα χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός, η επανάληψη μιας ἐνεργείας (τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν). Για να αποδείξει τα λεγόμενά του ο φιλόσοφος, χρησιμοποιεί το παράδειγμα των αισθήσεων: την όραση και την ακοή δεν τις αναπτύξαμε μέσα από την εξάσκηση, αντιθέτως υπάρχουν ήδη αναπτυγμένες μέσα μας και περνάμε αμέσως στη χρησιμοποίησή τους. Στην περίπτωση, δηλαδή, των φυσικών ιδιοτήτων η δύναμη προηγείται χρονικά και ακολουθεί η ἐνέργεια. Εδώ δηλαδή, ο Αριστοτέλης, για να παρουσιάσει τη θέση του χρησιμοποιεί αναλογικό συλλογισμό, με αντιθετική παρουσίαση των λειτουργιών των αισθήσεων σε σχέση με τις ηθικές αρετές.

Συγκεκριμένα για τις ηθικές αρετές αναφέρει ότι προηγείται η ἐνέργεια, δηλαδή η εξάσκηση, η επανάληψη μιας ἐνεργείας, και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής («τὰς δ' ἀρετάς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»). Αλλά για να γίνει η αρετή από προαίρεση πράξη, είναι ανάγκη ο άνθρωπος να μάθει κάποιον τρόπο άσκησης. Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης ανέφερε ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του επιδεκτικός στην αρετή. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι έχει αποκτήσει

την αρετή. Ο Αριστοτέλης, λοιπόν, για τον τρόπο άσκησης της αρετής αναφέρει, «γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα («ἄ γάρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιούντες μαθάνομεν»)). Δύο παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, που αφορούν τις πρακτικές τέχνες αποδεικνύουν την αλήθεια της θέσης αυτής: για να αποκτήσει δηλαδή κανείς την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή, πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο της κιθάρας αντίστοιχα. Φτάνει κανείς στην απόκτηση της μιας ή της άλλης αρετής μέσα από την άσκησή της. Η άσκηση πάλι είναι μια ολόκληρη διαδικασία, που απαιτεί χρόνο, εμπειρία και λογική επεξεργασία των δεδομένων που προσφέρονται τη μια ή την άλλη στιγμή, αλλά συγχρόνως απαιτείται και πρακτική εξάσκηση. Πιο ειδικά αυτό ο φιλόσοφος το εννοεί ως εξής: δεν αρκεί μια εμπειρία ή μια γνώμη του κοινού νου για να αποκτήσουμε οποιαδήποτε συγκεκριμένη αρετή, αλλά χρειάζεται να ενεργοποιούμαστε, να αναπτύσσουμε δραστηριότητα που θα ενεργοποιεί τη μια ή την άλλη αρετή. Είναι φρόνιμο, λοιπόν, να ενεργοποιεί κανείς την αρετή. Αυτό σημαίνει ότι ξεκινά από την επίγνωση πως την έχει δύναμει (το δύναμει δεν εμπίπτει στην προσωπική ευθύνη ή προτίμηση του καθενός αλλά σχετίζεται με τη φύση) και χρειάζεται να την αναπτύξει στην πράξη (ένεργεια) με προσωπική ευθύνη και ανάλογη προτίμηση. Χρειάζεται με άλλα λόγια ο άνθρωπος να καλλιεργεί τις φυσικές του κλίσεις, ιδιότητες ή αρετές πράττοντας ενάρετα. Αλλά αυτή η καλλιέργεια συνοδεύεται από ακριβή γνώση της πραγματικότητας, δηλαδή προϋποθέτει την ενέργεια του λόγου, γι' αυτό συμβαίνει όπως και με την εκμάθηση των τεχνών.

Τα παραδείγματα του οικοδόμου και του κιθαριστή, βέβαια, δε σημαίνουν σε καμιά περίπτωση πως ο φιλόσοφος συγχέει ή ταυτίζει την αρετή με την τέχνη. Απλώς και στις δύο περιπτώσεις διακρίνει ένα κοινό γνώρισμα: απαιτείται άσκηση η οποία προηγείται της εκμάθησης.

Αξιοσημείωτο είναι ακόμη το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης προκειμένου να αποδώσει τη χρονική προτεραιότητα των δυνάμεων έναντι των ενεργειών συνδέει τις δυνάμεις με το πρότερον και με απαρέμφατα ή μετοχές αορίστου που δηλώνουν το προτερόχρονο (ιδεῖν, ἀκούσαι, χρησάμενοι), ενώ για να αποδώσει την αντίθετη πορεία που ακολουθείται στις ηθικές αρετές συνδέει τη μετοχή ἐνεργήσαντες με το πρότερον για να δηλώσει το προτερόχρονο και χρησιμοποιεί τις μετοχές ενεστῶτα ποιούντες και πράττοντες για να δηλώσει το σύγχρονο. Από αυτούς τους συσχετισμούς αποδεικνύεται πως στη σκέψη του Αριστοτέλη οι αισθήσεις που είναι δοσμένες από τη φύση ἄπαξ προϋπάρχουν στον άνθρωπο και μπορούν να χρησιμοποιηθούν αμέσως μόλις αυτός γεννηθεί. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο και με τις τέχνες ή τις ηθικές αρετές που απαιτούν τη δραστηριοποίηση του ανθρώπου πρώτα για να γίνουν στη συνέχεια πράξη. Χαρακτηριστική είναι σ' αυτό το σημείο η χρήση του επιρρήματος πολλάκις. Παρόλο που αναφέρεται σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε εκ φύσεως, η χρήση του

υποδηλώνει ότι για την κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι απαραίτητη η άσκηση και η επανάληψη.

Ολοκληρώνοντας το συλλογισμό του («οὕτω δὴ ... ἀνδρεία ἀνδρείοι») ο φιλόσοφος αναφέρει ότι αυτό που συμβαίνει στις πρακτικές τέχνες, συμβαίνει και στις ηθικές αρετές (αναλογία): με την επανάληψη και τον εθισμό σε ηθικές πράξεις αποκτούμε τις ηθικές αρετές. Το συμπέρασμα εισάγεται με το «οὕτω δὴ», και με τρία παραδείγματα ηθικών ιδιοτήτων: της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας. Ο Αριστοτέλης λοιπόν καταλήγει ότι η ενέργεια αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα για την απόκτηση των ηθικών αρετών.

B3. Σχολικό βιβλίο σελ. 152-153: «Πριν από όλα όμως ο Αριστοτέλης ... σε ηθικές και διανοητικές».

B4. ουσία, ουσιαστικός

υπεροχή, σχετικός

φύση, μεταφυσικός

χρήμα, χρήσιμος

μάθημα, ημιμαθής

Γ1. Νομίζω λοιπόν ότι εσείς δεν αγνοείτε πως πολλές ενέργειες έχουν ήδη γίνει τέτοιες, ώστε αυτές αρχικά όλοι ανεξαιρέτως θεώρησαν ότι είναι συμφορές, και έδειξαν συμπόνια στους παθόντες, ύστερα όμως κατάλαβαν ότι οι ίδιες αυτές είχαν γίνει αιτία για τα μεγαλύτερα καλά. Γιατί λοιπόν πρέπει να αναφέρω τα περαιτέρω; Αλλά και τώρα θα μπορούσαμε να βρούμε ότι οι πιο σημαντικές βέβαια πόλεις, και εννοώ την πόλη των Αθηναίων και των Θηβαίων, απέκτησαν μεγάλη ανάπτυξη(δύναμη) όχι από την ειρήνη, αλλά με αυτά τα οποία (οι πόλεις) αν και δυστύχησαν στο παρελθόν στη διάρκεια του πολέμου, ανέκαμψαν πάλι από μόνες τους, και από αυτά η μία έγινε κυρίαρχος των Ελλήνων και η άλλη έχει γίνει τόσο δυνατή στον παρόντα χρόνο, όσο ποτέ ως τώρα κανείς δεν περίμενε ότι θα γίνει. Γιατί η προβολή και η λαμπρότητα συνήθως δεν δημιουργείται από την αδράνεια, αλλά από τους αγώνες.

Γ2.

ξ

πορρωτάτω

εϛ

ύμῶν αὐτῶν

ἡγεμόσι(ν)

ᾧετο

ὑπειλήφθαι

τοῖς πεισομένοις

γνοίη

κατάστηθι

Γ3. α.

ὑμᾶς: υποκείμενο του απαρεμφάτου « ἄγνοεῖν», ετεροπροσωπία

συμφοράς: κατηγορούμενο στο «ᾶς» μέσω του συνδετικού «εἶναι»

τοῖς παθοῦσι: επιθετική μετοχή, ουσιαστικοποιημένη, ως αντικείμενο στο ρήμα «συνηχθέσθησαν»

τί: αιτιατική της αιτίας στο «λέγειν»

λαβούσας: κατηγορηματική μετοχή από το ρήμα «οὐκ ἄν εὕροιμεν», αναφέρεται στο αντικείμενο του ρήματος «τάς πόλεις»

ἡγεμόνα: κατηγορούμενο του αντικειμένου « τήν μέν» μέσω του « κατασταῶσαν»

Γ3 β.

Ὁ ῥήτωρ εἶπεν ὅτι αἱ γὰρ ἐπιφάνειαι καὶ λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλὰ ἐκ τῶν ἀγώνων γίγνεσθαι φιλοῖεν.

Ὁ ῥήτωρ εἶπεν τὰς γὰρ ἐπιφανείας καὶ λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλὰ ἐκ τῶν ἀγώνων γίγνεσθαι φιλεῖν.

